

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.1

Лощихін О.М.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

У статті досліджуються теоретико-правові характеристики функцій сучасної держави. Доводиться необхідність детального аналізу проблем, безпосередньо пов'язаних з поняттям і змістом функцій держави в контексті трансформації їхньої природи. Автором аналізується процес становлення наукових знань про функції держави в радянській теорії держави і права, висвітлюються сучасні концепції щодо розуміння поняття та сутності функцій держави. Дослідження проводяться на стику різних наук, зокрема юридичної й економічної. Зосереджується увага на тому, що проблема визначення функцій держави постійно знаходилася в центрі уваги юридичної науки, їй присвячувалося багато фундаментальних досліджень. Зроблено висновок, що сьогодні багато питань щодо функцій держави наукою вирішені, щодо інших – дослідниками знайдений гідний компроміс, але залишаються й такі проблеми, щодо яких зберігаються суперечливі позиції. Автором наголошується про необхідність подальшої розробки проблем функцій сучасної держави, тим більше в умовах переоцінки деяких фундаментальних положень щодо її ролі, соціального призначення та сутності.

Ключові слова: правовий аспект економічної функції держави; економічна система суспільства; економічні відносини; теоретико-правові характеристики.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Останнім часом, коли в Україні відбуваються кардинальні трансформаційні процеси в державному механізмі, зміни в політичній та економічній системах суспільства знову актуалізувалася проблема виявлення сутності й соціально-правової природи функцій держави, в тому числі у сфері економіки. Економічна діяльність сучасної держави широка і багатогранна. Сучасна держава активно втручається в економіку, визначає темпи й напрями її зростання, встановлює пропорції між окремими її галузями. Тому не викликає сумнівів необхідність детального аналізу проблем, безпосередньо пов'язаних з поняттям і змістом функцій держави в контексті трансформації їхньої природи, формування нової теорії сервісної й ефективної держави, покликаної надавати публічні послуги, задовольняти потреби суспільства і кожної людини.

З огляду на це, однією з актуальних теоретичних проблем, що мають важливе методологічне та науково-практичне значення, є правовий аспект економічної функції держави. Дослідження слід проводити на стику різних наук, зокрема юридичної й економічної, що відкриває можливості оптимізації переходу до ринкових відносин, реалізації конституційної мети – забезпечення усім громадянам гідного рівня життя відповідно до справедливого економічного і соціального порядку.

Огляд наукових джерел та аналіз останніх досліджень. Проблема визначення функцій держави постійно знаходилася в центрі уваги юридичної науки, їй присвячувалося багато фундаментальних досліджень, вона була постійною темою численних кандидатських і докторських дисертацій, монографій, наукових статей, усіх підручників з теорії держави й права. Безумовно, сьогодні багато питань щодо функцій держави наукою вирішені, щодо інших – дослідниками

знайдений гідний компроміс, але залишаються й такі проблеми, щодо яких зберігаються суперечливі позиції й щодо яких, як і раніше – у дореволюційній політико-правовій думці, так і за радянських часів, точаться дискусії. Тому очевидно, що необхідність подальшої розробки проблеми функцій сучасної держави зберігається, тим більше в умовах переоцінки деяких фундаментальних положень щодо її ролі, соціального призначення та сутності. Основні понятійні інтерпретації можуть бути зведені до основних наукових положень, які містяться в роботах представників різних галузей права. Так, питання функцій держави, зокрема у сфері економічних і господарських відносин, досліджувалися у працях М.Г. Александрова, М.Й. Байгіна, Ф.М. Бурлацького, А.П. Глебова, А.І. Денисова, Л.І. Загайнова, Л.І. Каска, Б.І. Кучера, В.К. Мамутова, Г.М. Манова, А.А. Нормантаса, В.Ф. Погорілка, І.М. Разнатовського, І.С. Самощенко, С.А. Сосни, В.Г. Тюленева, Є.В. Фомицького, Р.О. Халфіної, М.В. Чернооголовкіна, В.М. Чхиквадзе та інших.

У радянській юридичній науці предметом підвищеного наукового інтересу була економічна й особливо господарсько-організаторська функція держави. Серед сучасних дослідників функцій держави, у тому числі економічної, насамперед, варто назвати С.В. Бабаєва, О.В. Бермічева, М.О. Бухтерєву, О.Г. Варич, В.А. Владимірова, А.П. Глебова, М.В. Жигульонкова, А.Є. Кадомцева, С.В. Калашникова, В.М. Ковальчук, М.А. Лапіну, Є.С. Мазєва, М.М. Меркулова, Л.А. Морозову, П.В. Онопенка, Е.К. Утяшова та інших.

Мета дослідження полягає в аналізі становлення наукової думки про функції держави у радянській теорії держави і права, а також в розробці рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у сфері правового регулювання економіки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні не викликає сумнівів те, що сутність держави проявляється через функції, які вона здійснює. Еволюція розуміння феномену «функція держави» напряму пов'язана зі становленням функціонального підходу в юридичній, політичній, філософській науці. Проте доводиться констатувати, що в радянській юридичній літературі дані дослідження не набули глибокого розвитку, тому дуже цінне визначення І.С. Самощенко щодо функцій держави «як її соціального призначення усередині і поза країною», висловлене ще в середині 1950-х років [1, с. 81]. Загальноприйнятий же підхід, орієнтований на безумовне підкреслення класової

сутності здійснюваних державою функцій давав змогу однобічно охарактеризувати їх, не сприяючи розкриттю більш складної структури багатьох функцій держави.

Одним із найбільших недоліків визначення поняття та класифікації функцій держави було те, що не враховувалися зв'язки функцій і соціального призначення держави. Можна сказати, що це була «ахіллесова п'ята» радянської юридичної науки протягом десятків років. Водночас соціальне призначення держави та її функції – це явища, хоча і взаємопов'язані, але не тотожні. Соціальне призначення – це історична місія держави, одна з найважливіших її характеристик, що визначає її призначення, пояснення завдань і ролі держави в суспільстві. Соціальне призначення визначає весь спектр напрямів діяльності держави, додаючи їм деякого загального початку, точки відліку. Отже, функції держави – це свого роду специфічні прояви, конкретні вираження соціального призначення держави в діяльності її органів.

Не можна вважати правильним також і погляд, що функції держави – це «зміст діяльності держави в її головних напрямках» [2, с. 125]. Недолік цієї позиції полягає в тому, що вільно чи мимоволі в цьому твердженні ставиться знак рівності між змістом державної діяльності і функціями держави. Цікава спроба визначити функції держави як її «предметно-політичну характеристику діяльності» [3, с. 133]. Проте у теорії держави і права є такі поняття, як тип, форма, механізм держави, що також містять у собі предметно-політичну характеристику. Серед безлічі визначень у науковій літературі було доволі поширеним ототожнення функцій держави з напрямками її діяльності, однак і за такого підходу зустрічається багато різних думок. Одні вважають, що функції держави – це основні (головні) напрями її діяльності, інші розуміють під функціями будь-які напрями діяльності, треті стверджують, що це – діяльність держави лише у визначеному напрямі.

Багато вчених пропонують розуміти під функцією держави не тільки напрям, а й «сторону діяльності». Так, М.В. Чернооголовкін [4, с. 7-8] поєднує в понятті функцій як напрям, так і сторони діяльності держави щодо вирішення історичних завдань, що постають перед нею на головних етапах розвитку. На думку М.В. Чернооголовкіна, перевага даного визначення полягає в тому, що в ньому розмежовані здатність і можливість держави до визначеної діяльності. Такий підхід за всієї його методологічної цінності породив новий недолік у науковому розумінні категорії «функ-

ція держави». Спроба надати визначення функцій держави через поняття «здатність до діяльності» навряд чи була продуктивною, хоча й за такого підходу, як і в усіх інших, певне раціональне зерно є. Справа у тому, що автор вважав можливим розв'язати проблему визначення поняття «функція держави» із урахуванням дуалістичності його природи: з одного боку, це здатність до певної діяльності (потенційне), а з другого, – реалізація даної здатності (реалізація потенційного). Таке вирішення дає можливість об'єднати у понятті «функція держави» і потенційний момент, і реальну діяльність держави. Такий дуалізм, на його думку, повинен був знайти відображення у визначенні даного поняття. Формулюючи його М.В. Черноголовкін відображає обидва моменти, визначаючи функцію держави і як напрям, і як сторону державної діяльності.

На думку сучасних дослідників, такий підхід викликає деякі серйозні зауваження. З одного боку, не зовсім ясно, у чому принципова відмінність між напрямом та сторонами діяльності держави, а з другого – в юридичній літературі існує спір з приводу того, яке з цих слів краще дає змогу відмежувати функції держави від її діяльності. Так, погоджуючись, що функція держави має подвійну природу, М.В. Жигульонков відображає цей момент у визначенні державних функцій інакше. Він тлумачить їх як «здатність до діяльності, яка реалізується державою» [5, с. 16]. Вважаємо, що таке вирішення не знімає проблеми. М.Й. Байтін визначає функції держави як «напрями (і сторони) її діяльності, в яких виражаються і конкретизуються її класова сутність, службова роль, задачі, цілі, закономірності розвитку» [6, с. 190]. Дане визначення функцій держави, підкреслював автор, у науці дістало найбільше визнання. Загалом воно не суперечить загально визнаному розумінню функцій держави, хоча і містить багато нового.

Розуміння функцій держави як напрямів і сторін її діяльності не може викликати серйозних заперечень. Однак і в цьому випадку залишається чимало невирішених питань, оскільки таке розуміння не дає достатньо чіткого розмежування між «напрямом» і «стороною» державної діяльності. Мабуть тому більшість авторів говорять про напрями і сторони діяльності, вкладаючи в обидва поняття однаковий зміст. По суті, в разі розуміння функцій держави як «направів і сторін її діяльності» вся її діяльність «розчленовується на певні сторони, напрями, канали, по яких «розтікається» політика держави» [7, с. 137]. Головний

відмінний аспект цього підходу полягає у тому, що правильним «при аналізі функцій будь-якої держави» є те, що «в ході встановлення її функцій необхідно виявляти не всі напрями її діяльності, а тільки такі з них, без яких дана держава на даному історичному етапі або протягом усього свого розвитку обійтися не може» [8, с. 219]. Цим підкреслюється, що категорія «функції держави» визначає лише основні, головні напрями діяльності держави, в яких проявляється її сутність та соціальне призначення.

Так, не подібний до жодної з розглянутих точок зору погляд щодо визначення поняття функцій держави висловила свого часу Л.В. Ніколаєва. Її позиція щодо розв'язання проблеми базується на тлумаченні філософської категорії «функція» як мети діяльності конкретного суб'єкта [9, с. 101]. Мета держави, безумовно, тією чи іншою мірою визначає систему її функцій, але це не означає їхньої тотожності, скоріше, має місце співвідношення мети і засобів. Отже, ототожнення функцій держави з її цілями мимоволі відривається їх від функціонування практичної діяльності держави.

А.П. Глебов, на наш погляд, дуже близько підійшов до розуміння функції держави як вираження її соціального призначення. Він визначав функцію держави як «соціально-класове призначення держави, що реалізується в цілеспрямованому впливі держави на суспільні відносини (об'єкти функції)» [10, с. 34]. Однак і йому не вдалося відійти від «нерозривного зв'язку» функцій із класовою сутністю держави. Крім того, у першій частині свого визначення А.П. Глебов ототожнює функцію держави з її соціально-класовим призначенням, а в другій, власне, наближається до розуміння функції як певних напрямів і сторін діяльності держави. На таких позиціях даний автор фактично залишився й наприкінці 90-х років. Виключивши з визначення класовий підхід, А.П. Глебов запропонував розглядати функцію держави як «складне за своїм змістом явище, що включає соціальне призначення держави як основу й сутнісну сторону функції («належне») і практичну діяльність держави щодо реалізації її призначення як динамічний елемент функції, що виражає її життєдіяльність («сущє»)».

Важливою проблемою, яка порушувалася у радянській теорії держави, було співвідношення завдань та функцій держави. Тривалий час у ряді випадків завдання і функції або ототожнювалися, або ставилися в один ряд. Так, А.І. Денисов та С.А. Раджабов вказували, що завдання і функ-

ції держави співвідносяться, тісно пов'язані, але вони не збігаються. Їх не можна ні протиставляти, ні отожднювати, ні відривати одне від одного [11, с. 102]. Аналогічну точку зору висловлював і Д.І. Чесноков, на думку якого функції держави розкривають її сутність відповідно до особливостей даної епохи та висунутих нею завдань. При цьому нерідко одне й те саме завдання вирішується за допомогою кількох функцій держави [12, с. 15]. Висувалася й інша позиція, зокрема, на думку А.І. Лук'янова та Б.М. Лазарева, функції держави перехідного від капіталізму до соціалізму періоду «впливають від загальних завдань диктатури пролетаріату та являють собою їх конкретизацію» [13, с. 21]. Автори, як це видно, отожднювали завдання та функції, розглядаючи останні як конкретизацію перших. В інших виданнях можна було зустріти позицію, згідно з якою завдання, які стоять перед державою, визначають її основні функції.

Сучасний етап розвитку теорії держави і права характеризується набагато ширшим підходом до розуміння соціального призначення держави. Більшість авторів відкидають жорсткий зв'язок між класовими ознаками держави і, відповідно, її функціями. Як свідчить історичний досвід, на функції держави впливають не

тільки класові ознаки, а й соціальні, міжнародні умови її існування. У даний час на функції держави помітно впливають також екологія, ядерне озброєння, демографічні, сировинні й інші глобальні проблеми. Отже, у функціональній характеристиці держави необхідно враховувати нові серйозні зміни глобального масштабу, зумовлені історичною дійсністю. Водночас юридична наука має зберегти і все те позитивне, що було напрацьовано раніше в цій галузі. Особливо цінним варто визнати, насамперед, саму постановку проблеми, пошук і визначення поняття функції держави як важливої доказової характеристики її діяльності.

Висновок. Таким чином, проведені дослідження поглядів на державу та її функції вітчизняних та зарубіжних державознавців допомагає краще зрозуміти проблеми правового та конституційного розвитку країни у ретроспективному плані, осмислити завдання сучасного державного будівництва, провести паралелі між діючими раніше та існуючими політико-правовими інститутами для встановлення взаємозв'язку, наступності або розриву правової традиції, а також визначити лінію прогресу в розвитку наукової думки про функції держави в теорії держави і права.

Список літератури:

1. Самощенко И. С. О правовых формах осуществления функций Советского государства / И. С. Самощенко // Советское государство и право. – 1956. – № 3. – С. 81–91.
2. Петров В.С. Советское общенародное государство: основные задачи и функции / В.С. Петров // Советское государство и право. – 1974. – № 9. – С. 119–127.
3. Денисов А.И. Советское государство. Возникновение, развитие, сущность и функции / А.И. Денисов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1967. – 424 с.
4. Черноголовкин Н.В. Теория функций социалистического государства / Н.В. Черноголовкин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 215 с.
5. Жигульенков М.В. К вопросу о классификации функций государства / М.В. Жигульенков // Право и политика. – 2002. – № 8. – С. 16–20.
6. Байтин М.И. Сущность и основные функции социалистического государства / М.И. Байтин. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1979. – 301 с.
7. Тененбаум В.О. Государство: система категорий / В.О. Тененбаум. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1971. – 212 с.
8. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия / [С.Н. Братусь, В.Е. Гулиев, А.И. Денисов, В.П. Казимирчук и др.] ; редкол.: В.Е. Гулиев, Г.Н. Манов (отв. ред.), Н.П. Фарберов, Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1970. – 622 с.
9. Куценко В.И. Социальная задача как категория исторического материализма / В.И. Куценко. – К. : Наукова думка, 1972. – 371 с.
10. Глебов А.П. Понятие и структура функций социалистического государства : пособие по спецкурсу «Проблемы социалистического государства и права» / А.П. Глебов; [отв. ред. И.А. Галаган]. – Воронеж : Б.и., 1974. – 37 с.
11. Денисов А.И. Теория Советского государства / А.И. Денисов, С.А. Раджабов. – Душанбе : Дониш, 1978. – 330 с.
12. Чесноков Д.И. Развитие советской социалистической государственности / Д.И. Чесноков // Коммунист. – 1965. – № 17. – С. 13–17.
13. Лукьянов А.И. Советское государство и общественные организации / А.И. Лукьянов, Б.М. Лазарев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Госюриздат, 1961. – 322 с.

АНАЛИЗ СТАНОВЛЕНИЯ НАУЧНОЙ МЫСЛИ О ФУНКЦИЯХ ГОСУДАРСТВА В ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

В статье исследуются теоретико-правовые характеристики функций современного государства. Доказывается необходимость детального анализа проблем, непосредственно связанных с понятием и содержанием функций государства в контексте трансформации их природы. Автор анализирует процесс становления научных знаний о функциях государства в советской теории государства и права, освещаются современные концепции в понимании понятия и сущности функций государства. Исследования проводятся на стыке разных наук, в частности юридической и экономической. Концентрируется внимание на том, что проблема определения функций государства постоянно находилась в центре внимания юридической науки, ей посвящалось много фундаментальных исследований. Сделан вывод, что сегодня многие вопросы относительно функций государства наукой решены, по отношению других – исследователями найден достойный компромисс, но остаются и такие проблемы, по которым сохраняются противоречивые позиции. Автор отмечает необходимость дальнейшей разработки проблем функций современного государства, тем более в условиях переоценки некоторых фундаментальных положений относительно ее роли, социального назначения и сущности.

Ключевые слова: правовой аспект экономической функции государства; экономическая система общества; экономические отношения; теоретико-правовые характеристики.

ANALYSIS OF THE FORMATION OF SCIENTIFIC THOUGHT OF STATE FUNCTIONS IN THE THEORY OF LAW

This article explores theoretical and legal characteristics of the modern state functions. The necessity of a detailed analysis of the problems directly related to the concept and content of state functions in the context of the transformation of their nature. The author analyzes the process of formation of scientific knowledge about the functions of the state in the Soviet theory of law and examines the current concepts in understanding the concept and nature of state functions. Research conducted at the junction of various sciences, including legal and economic. Focusing attention on the problem of determining the function of the state was always the focus of legal science, she was devoted much basic research. The conclusion is that today many questions about the functions of the state science resolved, on the other - the researchers found a decent compromise, but there are also those problems for which remain controversial position. The author emphasizes the need for further development problems of the modern state functions, especially in terms of some fundamental reassessment of its provisions on the role of social purpose and nature.

Key words: legal aspects of the economic functions of the state; economic system of society; economic relations; theoretical and legal characteristics.